В.М. Трубников, В.П. Филонов, А.И. Фролов. Уголовно-исполнительное право Украины. Учебник. – Донецк: Изд-во Донец. ин-та вн. дел, 1999. – 640 с.

У науці українського ***виправно-трудового права*** сталася непересічна подія – з'явився друком підручник «Уголовно-исполнительное право Украины». Особлива значущість появи цього підручника в тому, що на теренах України подібного виду видань ще не було. Обсяг та оформлення підручника видають намір авторів надати йому рис респектабельності за анологією з відповідними виданнями в Російській Федерації.

Авторський колектив при підготовці підручника до друку зумів вміло розпорядитися своїм багатим досвідом педагогічної, науково-дослідної та громадської діяльності. У цьому допитливий читач має змогу наочно пересвідчитись, якщо звернеться до каталогів наукових бібліотек, де, звичайно, легко зможе знайти свідчення високого творчого потенціалу авторів: понад 200 наукових праць В.М.Трубникова з проблем кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, юридичної психології та кримінального процесу; понад 140 робіт В.П.Філонова з проблем кримінології, причин злочинності, особи злочинця, попередження злочинності, соціального управління, пов'язаного з етнополітологією, державним управлінням, регіоналізмом, розробкою систем боротьби з господарськими злочинами; понад 10 наукових праць О.І. Фролова, фахівця з кримінального, цивільного права, цивільного процесу, кримінології, профілактики злочинів, кримінально-виконавчого права. Отже, здається, той внесок, що зроблений цими видатними науковцями в розвиток вітчизняної правової науки, має слугувати гарантом чеснот та доброякісності рецензованого підручника, який є проявом творчого злету його авторів.

Безсумнівно, намагання авторів висвітлити в одній роботі порядок та умови виконання усіх покарань заслуговує всілякого схвалення та підтримки. Але обсяг цієї рецензії не дає змоги перерахувати усі достоїнства даного підручника.

Разом з тим, якщо з позицій курсанта, студента чи слухача, на яких насамперед розрахований підручник, він, можливо, буде сприйнятий без застережень, то з позицій фахівця викладений в ньому матеріал ще має резерви для вдосконалення.

Насамперед, треба сказати, що автори, правильно визначившись з тим, що предмет кримінально-виконавчого права має бути ширшим за предмет виправно-трудового права, так і не виробили нової концептуальної схеми, яка б дозволяла наочно побачити, чим же принципово відрізняється кримінально-виконавче право від виправно-трудового. Увесь зміст підручника свідчить, що такої різниці його автори не вбачають, а те, що близько 40 сторінок з 640 присвячені порядку виконання покарань, не пов'язаних з виправно-трудовим впливом, не виключає виправно-трудових характеристик викладеного матеріалу, що, на мій погляд, не дає права

йменуватися в цьому підручнику «кримінально-виконавчим правом». Видаючи бажане за дійсне, автори явно «пересмикують», коли з кон'юктурних міркувань, цитуючи того чи іншого фахівця в галузі виправно-трудового права, довільно замінюють «виправно-трудове право», «виправно-трудове законодавство» на «кримінально-виконавче право», «кримінально-виконавче законодавство» (с.47, 61, 184). Такий підхід дозволив авторам підручника стверджувати, що кримінально-виконавча політика почала формуватися вже в перші роки радянської влади, всупереч тому, що протягом десятиріч існування радянського виправно-трудового права термін «кримінально-виконавче право» взагалі не застосовувався у вітчизняній науці.

Сучасний перехідний період від виправно-трудового права до кримінально-виконавчого, можливо, вплинув на те, що позиція авторів підручника в ряді місць є двоїстою, наприклад, з одного боку – це стереотипні судження про переваги та достоїнства виправно-трудового впливу на засуджених, про необхідність досягнення мети виправлення та перевиховування, з іншого – сумніви щодо можливості досягнення цієї мети з висуненням пропозиції мати метою покарання захист суспільства.

Автори стверджують, що кримінально-виконавча політика є первинною стосовно кримінально-виконавчого права, але це судження навряд чи можна сприймати беззастережно. Звичайно, коли виходити з того, що ті чи інші наукові знання, доктринальні визначення, які складають зміст кримінально-виконавчої політики, у часі передують їх законодавчому закріпленню, то кримінально-виконавча політика – «первинна». Але в такому розумінні кримінально-виконавча політика далека від того, щоб її можна було визнати першоосновою, субстанцією діяльності органів та установ виконання покарань, яка має регулюватися нормами кримінально-виконавчого законодавства, якого, до речі, ще не має, всупереч твердженням авторів. Кримінально-виконавча політика може бути виразом об'єктивного процесу реалізації кари як основного напрямку діяльності органів та установ виконання покарань, а це означає, що не політика Президента та Верховної Ради, а об'єктивна спрямованість екзекутивної діяльності є тим першорушієм, який здатний об'єднати норми та принципи кримінально-виконавчого права в систему.

У підручнику (с.20) вказується, що суб'єктами політики в сфері виконання покарань є Верховна Рада, Президент та громадські організації, а на сторінці 22 такими суб'єктами вже постають Президент та Кабінет Міністрів. Таким чином, свідомо чи ні, але автори виключили з числа суб'єктів кримінально-виконавчої політики Державний департамент України з питань виконання покарань, який безпосередньо реалізує єдину державну політику в сфері виконання кримінальних покарань.

Автори підручника немов би ігнорують новітні досягнення науки кримінального права, коли дають своє визначення покарання і стверджують, що воно містить в собі як каральні елементи, так і виховні. Такий під-

хід суперечить визначенню поняття покарання, що міститься в ч. 1 ст. 47 проекту Кримінального кодексу, де про виховні елементи навіть не згадується.

Протирічить також ч. 2 ст. 47 проекту Кримінального кодексу і категоричне твердження, що кара не може вважатися метою покарання (с.62). Треба відмітити, що у цьому питанні автори підручника непослідовні, бо вже на с.115 роблять висновок, що покарання виступає як цілеспрямована кара.

Всупереч загальновизнаним в кримінальному праві положенням, що зміст покарання визначається кримінальним законодавством, автори стверджують, що до змісту покарання входить комплекс правообмежень, які містяться в нормах кримінально-виконавчого права (с.80). Треба сказати, що це судження є помилковим, оскільки норми кримінально-виконавчого права мають, в основному, носити процесуальний характер і не породжувати для засуджених додаткових правообмежень, ніж ті, що передбачені Кримінальним кодексом.

Навряд чи може беззастережно сприйматися визначення авторами підручника кари через суб'єктивну категорію «страждання» (с.115), а покарання – як випробування засудженому, що надається йому суспільством (с.175), тому що у виробленому наукою кримінального права понятті покарання не згадуються ні «страждання», ні «випробування».

В роботі характеризуються загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи. І така класифікація цілком прийнятна з огляду на співвідношення загального, особливого та одиничного. Але, разом з тим, автори стверджують, що серед вчених та практиків немає розбіжностей щодо класифікації принципів права. Треба сказати, що дане твердження не відображає дійсність, оскільки в літературі існують й інші різновиди класифікації принципів права. Достатньо лише згадати, що рік тому В.М.Трубников виділяв тільки загальногалузеві та галузеві принципи.

Автори підручника запропонували вважати моральність міжгалузевим принципом. На мій погляд, така позиція не може бути прийнятною, оскільки закріплення моральності в якості керівної засади в кримінально-виконавчому праві не тільки приведе до змішування права та моралі, але й заведе в глухий кут адміністрацію органів та установ виконання покарань, яка змушена буде реагувати відповідними заходами примусу на порушення не тільки норм закону, але й моралі. Для посилення цієї позиції доречно нагадати, що співвідношення моралі та права, як справедливо писав понад тридцять років тому назад М.Д.Шаргородський, не може бути визнано принципом, тому що воно є об'єктивною властивістю правової системи.

Кидається у вічі, що автори помилково змішують принципи, цілі, завдання та засоби, оскільки до галузевих принципів кримінально-виконавчого права віднесли залучення засуджених до суспільно корисної праці (с.36-37), що згідно з чинним виправно-трудовим законодавством є основ-

ним засобом виправлення та перевиховування, а завдання Виправно-трудового кодексу називають його принципами (с.100). У зв'язку з цим виникає риторичне питання, чи може бути реалізовано залучення засуджених до праці при штрафі, конфіскації майна, позбавлення звань, чинів та нагород тощо? Відповідь очевидна. Отже, залучення засуджених до праці, в кращому випадку, та й то з певними застереженнями, може бути визнано не більше, як принцип окремого інституту кримінально-виконавчого права, оскільки при виконанні далеко не усіх покарань можливе залучення засуджених до праці.

У підручнику до принципів кримінально-виконавчого права віднесені демократизм, рівноправність засуджених, поєднання виконання усіх (?) видів покарань з виправним впливом, але подібний підхід викликає певні сумніви. Зокрема, навряд чи можливо в сучасних умовах пояснювати демократизм кримінально-виконавчого права як волевиявлення прагнень українського народу через залучення широких верств населення до обговорення законопроектів, тому що навіть науковця (і це добре відомо авторам підручника) не надається можливість хоча б ознайомитись з проектом Кримінально-виконавчого кодексу.

Відгомоном минулих часів, а саме залученою з Програми КПРС тезою, є прогнозування авторами того, що з розвитком суспільства окремі функції в сфері виконання покарань можуть перейти від державних органів до громадських організацій.

Адже годі сподіватися на те, що в найближчому майбутньому громадські організації та трудові колективи, які в сучасних умовах самі ледь животіють, будуть перейматися ще і проблемами засуджених.

Крім того, заперечуючи можливість виділення принципу демократизму, необхідно виходити з того, що в літературі визнано, що демократизм – це принцип кодифікації законодавства, а не принцип кримінально-виконавчого права, не принцип застосування покарання.

Включаючи те чи інше керівне положення в систему принципів, необхідно дотримуватись вимоги, щоб принципи не «перекривали» один одного. Однак автори підручника, виділяючи рівноправ'я засуджених та індивідуалізацію виконання поряд з принципом справедливості, не дотримались цього правила, оскільки рівноправ'я та індивідуалізація виступають складовими принципу справедливості.

При ознайомленні зі змістом відповідного підрозділу підручника створюється враження, що не тільки для читача, але й для самих авторів залишається загадкою, як же проявляється принцип справедливості в кримінально-виконавчому праві. А стверджувати, що принцип справедливості (тобто керівна ідея, наукова чи моральна засада (с.26) охороняє (?) суспільство від злочинних посягань (с.38), та посилатись при цьому чомусь на статті 1 та 7 Виправно-трудового кодексу, де, на думку авторів, закріплений цей принцип (хоча там мова йде відповідно про завдання виправно-

трудового законодавства та про основні засоби виправлення та перевиховування), - означає видавати бажане за дійсне та ігнорувати теорію виконання покарань.

Не зовсім зрозуміла позиція авторів, які чомусь вирішили віднести принцип невідворотності ***виконання*** покарання до міжгалузевих принципів, в той час, коли це безумовно галузевий принцип.

Повторюючи за звичкою відомий ленінський постулат про грядущу зміну тюрем виховними установами, автори пропонують розглядати його у якості галузевого принципу, хоча власне характеристика цього «принципу» у підручнику (можливо, навіть, через підсвідоме розуміння авторами недоладності такої пропозиції) відсутня.

Очевидно, підручник з кримінально-виконавчого права, а саме його Загальна частина має містити положення, які б відображали порядок виконання усіх покарань. Але в ряді випадків автори забувають про необхідність такого підходу. Тому і виходить, що принцип гуманізму, на їх думку, має зводитись до ізоляції злочинців від людського суспільства (с.30). Але в цьому випадку виникає питання: як же появляється гуманізм при виконанні покарань, що не пов'язані з позбавленням волі? Треба сказати, що і в подальшому (с.121, 132) ті чи інші положення тлумачаться лише з огляду на виконання позбавлення волі. У результаті такий підхід не дав змоги поучити авторам підручника, що в систему органів та установ виконання покарань входять ще й ті органи, що виконують покарання, які не пов'язані з позбавленням волі (с.165-178).

Намагання авторів охопити в підручнику безліч питань, на жаль, не завжди відповідно висвітлюється викладеним матеріалом. Так, оголошено (с.66) підрозділом «Особа засудженого, що відбуває покарання, як об'єкт вивчення науки кримінально-виконавчого права», а кількома рядками нижче вже стверджується, що особа засудженого не є предметом науки кримінально-виконавчого права. Тоді навіщо ж було виділяти цей підрозділ, якщо його зміст в основному відображає вивчення особи злочинця кримінологією?

Далі. Маючи намір (як це виходить з назви підрозділу) охарактеризувати функції науки кримінально-виконавчого права (с.70), автори переважно висвітлюють функції кримінально-виконавчого права як галузі права.

На с.245-252 підручника «Уголовно-исполнительное право Украины» мали б розкриватися особливості правового статусу засуджених до смертної кари. Але зміст цього підрозділу не дозволяє побачити, які ж все таки в Україні особливості правового статусу означеної категорії осіб, тому що в даному випадку мова йде про що завгодно, але не тільки про те, чому мав би бути присвячений даний підрозділ (зокрема, тут і Руська правда, і Литовські статути, і про російських царів, і, насамкінець, про порядок виконання смертної кари в сучасній Росії).

Ці та інші «вольності», які дозволили собі автори, призвели до того, що достатньо великий за обсягом підручник виявився у ряді випадків переобтяжений матеріалами, які до кримінально-виконавчого права України мають вельми віддалене відношення. Як приклад, можна ще привести те, що в підрозділі «Історія розвитку кримінально-виконавчого законодавства України» (найменування якого сумнівне через те, що кримінально-виконавче законодавство України ще не створене, отже немає «історії його розвитку») чомусь містяться відомості про царську охранку, тобто про Третє відділення Імператорської канцелярії. Або ж в іншому випадку автори вирішили, що доречно наразі повідомити читачу про особливості зустрічі свят на планеті Земля.

У ряді випадків поза увагою авторів підручника залишились зміни у законодавстві, що регулює діяльність органів та установ виконання покарань. Так, доволі часто згадується діяльність судового виконавця (с.163, 198, 209, 600-602), хоча авторами повинно бути давно відомо, що такої посади немає, бо відповідні функції згідно з Законом «Про державну виконавчу службу» виконують державні виконавці. В інших випадках згадується діяльність начальників загонів (с.123-124, 186), характеризується загонова система, що існувала з 1957 р. (с.351), і таким чином ігнорується, що влітку 1999 р. наказом директора Державного департаменту з питань виконання покарань замість загонів створені відділення соціально-психологічної роботи. Проігнорували автори підручника і те, що Указом Президента України від 12 березня 1999 р. Державний департамент України з питань виконання покарань є самостійним органом виконавчої влади, який не підпорядкований ні Міністерству внутрішніх справ, ні Міністерству юстиції. Тому твердження про те, що Департамент тимчасово підпорядкований МВС України (с.167), що керівництво органами та установами виконання покарань здійснюють управління МВС (с.187), що міністр внутрішніх справ України має право застосовувати стягнення до позбавлення волі (с.255), не відповідають дійсності. Така ж помилка має місце і на с.593, де необхідно було вести мову про Указ Президента України про помилування, а не про Указ Президії Верховної Ради.

Здатне ввести в оману читача і твердження про те, що сьогодні в законодавстві термін «ув'язнений» взагалі не застосовується (с.53), але ж звернення до Закону України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 року дозволяє побачити, що в ряді статей цього закону (наприклад, ч. 3 ст. 1, ч. 1 ст. 8, ч. 5 ст. 2, ч. 1 ст. 16) фігурує саме термін «ув'язнений».

Іноді автори підручника збиваються на просторікування, яке нагадує пошуки чорної кішки в темній кімнаті, де її немає. Таким виглядає намагання обгрунтувати те, що внесені в 1994 р. зміни в ст. 49 ВТК (коли замість вимоги, що «кожний засуджений зобов'язати працювати», з'явилось формулювання «кожний засуджений повинен працювати»), пов'язані з відомими корінними перетвореннями в нашій економіці та переходом на

ринкові відносини (?). Наочний приклад подібних схоластичних міркувань можна побачити і на с.134-135, де всупереч чинному законодавству робиться безуспішна, як на мій погляд, спроба вивести ознаки злісного порушення режиму.

Автори не завжди дотримуються етики цитування при залученні тих чи інших положень з рівноманітних літературних джерел. Так, на с.11 цитується ст.3 Конституції України, а посилання чомусь робиться на роботу В.М.Трубникова. Або ж на с.12 приводиться висловлювання Н.С.Таганцева, якому мало б відповідати посилання на першоджерело, але у виносці називається робота А.Ф.Зелінського. Так само і на с.29 репродуктується текст статей 10-11 ВТК, а посилання робиться на навчальний посібник В.М.Трубникова. Не завжди дослівне цитування тексту з наукового доробку інших авторів береться, як це вимагається, у лапки, що знижує загальне позитивне враження від підручника.

Насамкінець треба відмітити, що зроблені зауваження іноді носять дискусійний характер, а щодо припущених авторами помилок та виявлених недоліків, то можна сподіватися, що при наступному перевиданні підручника вони будуть усунені.

А.Х.Степанюк, канд. юрид. наук, доцент
НЮАУ ім.Ярослава Мудрог+о